

ВПЛИВ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Розглянуто особливості трансформації української економіки. Виділено основні дестабілізуючі фактори, що призвели до затяжної кризи в більшості сфер господарських відносин. Особливу увагу приділено ідеологічній складовій трансформаційних процесів. Висновки, зроблені в роботі, дозволяють оцінити сучасне положення національної економіки з позиції антикризового управління.

The features of transformation of the Ukrainian economy are considered in this article. Basic destabilizing factors, resulting in the protracted crisis in most spheres of economic relations, are selected. The special attention is spared the ideological constituent of transformation processes. Conclusions are done in work allow to assess the modern situation of national economy from position of anticrisis management.

Ключові слова: трансформаційні процеси, дестабілізуючі фактори, криза, ідеологічна складова трансформаційних процесів, господарські відносини, національна економіка.

Вступ. Постановка завдання. Дослідження існуючих проблем у нашій державі приводить до джерел його становлення як країни з ринковою економікою. Трансформація командно-адміністративної економіки торкнулася всієї системи господарювання і призвела до незворотних наслідків. Це дослідження потребує у визначенні особливостей даного становлення. Розгляд питання розвитку нашої держави, з точки зору ідеології ринкових відносин, дозволить визначити ступінь розвитку основних економічних процесів та їх вплив на практичну діяльність суб'єктів господарювання. Крім того, це дозволить виявити певну тенденцію у їх розвитку і визначити особливості української трансформації на пострадянському просторі.

Зв'язок з останніми дослідженнями і публікаціями, науковими і практичними завданнями. Наукові дослідження, які зазначені вище, здійснюються вже протягом досить тривалого проміжку часу, що дозволяє прийти до певних висновків та узагальнень [1; 2; 7]. Практична значимість даного дослідження пов'язана з її пріоритетністю в стратегічній політиці держави. Державні програми спрямовані на подолання кризи шляхом вивчення основних причин, що призвели до неї і упровадження відповідних антикризових заходів, розроблених з урахуванням сучасного становища.

Неоднозначність суджень про стан національної економіки і факторів, що призвели до посилення кризових процесів, підлягає подальшому вивченню і виявленню причинно-наслідкових зв'язків, що обумовлює актуальність.

Постановка завдання. Встановлення взаємозв'язку між ретроспективними і прогностичними станами національної економіки, факторів, що стримують економічний розвиток. А також у визначенні ідеології становлення нашої держави з точки зору ринкових трансформацій і формуванні єдиної термінології, що дозволяє позначити неоднозначність процесів, що протікають.

Методологія дослідження. Теоретичну основу дослідження склали фундаментальні положення економічної теорії і системного підходу у філософії, роботи вчених у цій сфері. Методологічною основою є методи комплексного системного аналізу, методи порівняльного і логічного узагальнення.

Результати дослідження.

Дослідження в цій сфері свідчать про багатьох апобаральних явищах, що мають місце в національній економіці і почати необхідно з початкового моменту одержання статусу суверенної держави. Потенціал господарювання, накопичений при тоталітарній економіці не відповідав ідеології ринкової економіки. З переходом у ринкову економіку існуючий режим показав повну нездатність швидко відреагувати на зміни, що відбуваються, і адаптуватися до нових умов господарювання, що у свою чергу призвело до затяжної кризи, наслідки якої відчуваються дотепер.

Поняття «криза» було відсутнє як таке через державну підтримку, що виражалася на всіх необхідних рівнях. Відмітна роль держави при стабілізації економічного положення на цей момент не грає настільки вагомої ролі, а в деяких випадках ускладнює і без того важке становище підприємств. У державах з розвинутою ринковою економікою, при дослідженні причин, що призвели до кризової ситуації виявили, що переважне місце належить внутрішнім факторам. Кризова ситуація, що виникла на підприємстві, є цілком керованим явищем, і підприємство в праві очікувати допомоги у відновленні нормального фінансового стану. У нашому випадку, переважним фактором розвитку кризи є зовнішні фактори.

Ці знання допоможуть найбільш повно визначити особливості антикризового управління в Україні. Але перш ніж перейти до дослідження цих особливостей, необхідно визначити, на якій стадії економічних відносин знаходиться економіка України.

Економіка України, як і економіка будь-якої держави, знаходиться в трансформаційному режимі. Перш ніж розглянути відмінні риси української трансформації необхідно дати визначення даному поняттю. Доктор філософських наук З. Голенкова говорить про те, що поняття „трансформація” досить часто вживається для позначення тих процесів, що сьогодні відбуваються в колишніх соціалістичних країнах. Цим терміном, як і терміном «модернізація», прагнуть підкреслити неідеологічний характер змін, що відбуваються, але в реальності ці поняття несуть у собі різну базу ідеології. Якщо для одних трансформація – це позитивний процес, який варто всіляко підтримувати, у результаті якого вчорашні країни соціалізму повинні повернутися до числа нормальних, демократичних цивільних суспільств, що ефективно

розвиваються. То для інших трансформація – це процес негативний, руйнівний, нав'язаний ззовні, що привів до невідповідності економіки, суспільного порядку і духовних основ цих суспільств [4].

Найчастіше можна зустріти, що стан сучасної економіки називають перехідним. Таке поняття «трансформація» і «перехід» є відмінними [13]. Поняття «перехідний» передбачає, що існує прямий шлях від якогось одного стану до якоїсь певної стадії, наприклад, від централізованої планової економіки до ринкової економіки. Поняття переходу передбачає чіткий кінцевий пункт економічного розвитку, наприклад вільну ринкову економіку. Теорія переходу визначає мету змін і визначає, коли ця мета досягнута. Перехід має обмежені часові і просторові рамки тому що рано або пізно він повинен закінчитися, незалежно від результату. Цей статичний спосіб бачення не застосовують у трансформаційному підході, що розглядає різноманітні економічні, політичні, соціокультурні зміни. Результат цих трансформацій відкритий і не задається на початку або під час змін, вони відбуваються постійно і не мають обмежень у просторово-часовому вимірі. «Трансформація, – на думку С. Катаєва, – визначає новий вимір світу, а не підкоряється канонам. У стабільному суспільстві зміни мають передбачувані результати. У суспільстві, що трансформується, немає сталих зв'язків між елементами, тому наслідки змін передбачити практично неможливо, а отже, росте ризик помилок» [7]. Таку ж оцінку явищу трансформації дає Г. Михальченко: «...трансформація, зміна, розвиток можуть бути орієнтовані на зміну реалій у будь-якому напрямку: уперед, назад, убік, по колу тощо...» [12].

Тому трансформація є неминучим явищем. Категорія «трансформація суспільства» дає можливість виражено охарактеризувати сутність процесів, що відбуваються в суспільстві. За такого підходу уникають, з одного боку, зайвих катастрофічних оцінок сучасності, а з другого – схильності до безоглядно оптимістичних прогнозів [12].

Відмінною рисою українських трансформаційних процесів від інших економічно розвинутих держав є те, що вони мали революційний характер.

За словами академіка НАН України І. Лукінова, «У кінці ХХ ст. Україна змінила свої напрямки майбутнього соціально-економічного розвитку, стала на шлях радикальних соціально-економічних і політичних змін з урахуванням досвіду і досягнень розвинутих країн світу. Однак у результаті відсутності в нашій державі національної трансформаційної моделі і невдалого запозичення чужих моделей економічного розвитку, зокрема моделі економічних реформ, що відомий як «вашингтонський консенсус», на жаль, перехід у нову якість придбав руйнівний характер. Замість прогресивних економічних і науково-технологічних зрушень, побудови соціально орієнтованої демократичної держави, підвищення матеріального добробуту і духовного рівня життя народу, Україна опинилася в глибокому занепаді». За період кризи 1991–2001 рр. Україна втратила 75 % ВВП і близько 15 млн. робочих місць [11]. Специфіка трансформаційних процесів в Україні полягає в тому, що вони відбуваються в умовах непогодженості різних варіантів їх інтерпретації різними соціокультурними групами. Зрозуміло, такі явища можна констатувати в якому-небудь суспільстві, що стало на шлях трансформаційних змін. У тих суспільствах, де зберігається можливість діалогу, можна вести прийнятний варіант трансформації. Він повинен, з одного боку, сприяти підвищенню ефективності найважливіших форм діяльності (економіка, політика), а з іншого, інтерпретація трансформації, що виникає в процесі діалогу, повинна бути освоєна значною частиною суспільства, перетворитися у внутрішній зміст його культури і діяльності.

Нові виклики світової економіки в ХХІ ст. поставили Україну перед об'єктивною необхідністю розвитку в умовах глобалізації. Доля України не може не викликати побоювань тому, що вона виявилася неготовою до глобальної конкуренції і глобальної інтеграції. Проблеми соціально-економічного розвитку України в умовах глобалізації пов'язані з тим, що країні приходится вирішувати питання оптимального включення в глобальну економіку в умовах незавершеної системної соціально-економічної і політичної трансформації.

Сказати про те, що Україна знаходиться в перехідному режимі, є невірним. Перехід України затягся, він не відповідає ні часовому, ні ідеологічному поняттю, тобто досягнення поставленої мети (у цьому випадку розвинутій ринковій економіці). Тому при визначенні етапу трансформації, у якому знаходиться Україна на сьогоднішній момент, використовують термін постперехідної або посттранзитивної економіки.

Ця ситуація накладає на антикризове управління свої рамки. Тому сучасне антикризове управління зіштовхується з непосильною задачею реформування кризової ситуації в державі, в якій порушені принципи ідеології.

Для того, щоб більш повно розкрити особливості антикризового управління в Україні в трансформаційних умовах, необхідно розглянути етапи формування антикризового управління.

Формування антикризового менеджменту в Україні починається з того моменту, коли масштабність і глибина кризи стали непорівнянними з подальшим розвитком економіки. Але перш ніж відбулися позитивні зрушення на користь антикризового управління, пройшло досить багато часу, що більшість підприємств привело до необоротних наслідків.

Після того, як Україна вступила в перехідний період з новими ідеями, але зі старими звичками, масштаб кризи набув глобального характеру. Це пов'язано, насамперед, з колосальною різницею командно-адміністративної і ринкової систем. Розвиток принципів господарювання, при тоталітарній економіці, йшло в протизаконності принципам ринкової економіки. Під час існування СРСР пріоритетним було будівництво величезних промислових комплексів, що виправдовували себе при командно-адміністративному державному режимі. Поняття «криза» було відсутнє як таке через державну підтримку, що виражалася на всіх необхідних рівнях. З переходом до ринкової економіки існуючий режим показав повну нездатність швидко відреагувати на зміни, що відбуваються, і адаптуватися до нових умов господарювання, що, у свою чергу, призвело до затяжної кризи, наслідки якої відчуваються дотепер. Особливим каталізатором кризових явищ на той час послужила відсутність нормативної бази, яка б регулювала сформовану неадекватність підприємств на зміни умов господарювання. Цей факт вплинув на безкарну поведінку керівництва підприємств, основною метою яких найчастіше був власний добробут. З прийняттям Закону України «Про банкрутство» [5], а потім Закону України «Про поновлення платоспроможності або боржника визнанні його банкрутом» [6] ситуація для власників кризових підприємств змінилася, але не на користь підприємств. Тому що з прийняттям нормативної бази активи підприємства стали переходити з одних рук в інші, що сильніше збільшило негативну ситуацію. Подальші виправлення Закону чітко констатували подальшу долю кризових

підприємств: санація, реструктуризація, ліквідація. Це поставило керівництво підприємства у жорсткі рамки: або знаходити можливі шляхи по стабілізації сформованої ситуації або підприємство продавали з метою погашення зобов'язань.

Наступний етап дозволяє простежити позитивні зміни з боку менеджменту підприємства, тому що Закон не вирішує всіх проблем пов'язаних з негативними наслідками кризи, перед керівництвом постала різка необхідність у кваліфікаційному менеджменті, що спеціалізується на антикризовому управлінні в рамках існуючого нормативно-правового поля і наявних ресурсів і можливостей.

Натепер значимість антикризового управління не залишає ніяких сумнівів, про це свідчать багато фактів: нормативні розробки держави, наявність різних консалтингових компаній, криза – менеджерів тощо. Однак існуючий потенціал антикризового управління не використовується в тій мірі, що необхідна з огляду на складність і неоднозначність ситуації в державі.

Природним чином це відбилося на стані економіки в перехідний період і має своє відображення дотепер. Це відображається на поведінці підприємств у негативний бік. Позитивний результат досягається за рахунок не підвищення якості продукції, а за рахунок великих обсягів виробництва, підвищення цін, скорочення чисельності працівників, зміни в організації управління, призупинення діяльності. Підприємства охоче переорієнтовуються на інші ринки збуту, ніж відстоюють уже наявні. Нерідкий випадок, коли керівники підприємств не застосовують ніяких заходів для поліпшення діяльності підприємства.

Таким чином, економіка в цілому нестабільна і знаходиться в стані депресії, спад промислового виробництва має системний характер, глибокі інфляційні процеси протікають поруч з інтенсивним зростанням усіх видів неплатежів, загострилися відносини між підприємствами.

Крім того, при розгляді утвореної ситуації особлива увага приділяється відсутності інноваційної активності підприємств. На багатьох підприємствах досить тривалий час не впроваджується нова технологія, не проводиться модернізація існуючих технологій, відсутні схеми переробки, слабка автоматизація тощо. Це, у свою чергу, негативно відображається на конкурентоспроможності продукції.

На наш погляд, списувати існуючі проблеми тільки на перехідний період досить не раціонально. По-перше, перехідний період як такий закінчився, а трансформаційний період не закінчиться по суті і виправдовуватися перехідним режимом не можна. Звичайно, наслідки перехідного режиму настільки вагомими на сьогодні, що їх не можна скидати з рахунків при визначенні кризоутворюючих факторів. А по-друге, останнім часом переважаючими стають кризоутворюючі фактори, надбані Україною останнім часом. У сукупності це дає колосальний ефект і робить економіку України залежною від впливу інших держав.

Залежність національної економіки від світового господарства має не тільки негативні наслідки, але і позитивні внаслідок збільшення зовнішнього попиту. Однак криза світового господарства свідчить про те, що залежність національної економіки повинна бути раціональною, тобто має бути збалансоване співвідношення між внутрішнім ринком і експортом. Наслідки світової кризи призведуть до того, що падіння попиту на імпортовані товари відіб'ється на скороченні надходжень валютного виторгу і на цінах українського експорту. Унаслідок цього відбудеться зниження інвестиційної привабливості українських підприємств (тому що більшість складають експортоорієнтовані підприємства), а це призведе до зменшення прямих іноземних інвестицій і надходжень у бюджет від приватизації. Крім того, відбудеться переоцінка ризиків міжнародними організаціями, та обсяги наданих кредитів зменшаться. Можлива девальвація національної валюти призведе до скорочення споживчих та інвестиційних витрат, а також до зменшення вмісту іноземної валюти у виторзі від експорту, це відіб'ється на рентабельності підприємств з іноземним капіталом.

Позитивним для України в ситуації кризи світового господарства є, як би парадоксально це не звучало, нерозвиненість економіки і слабка інтеграція на світові товарний і фінансовий ринок. Крім того, на тлі погіршення кон'юнктури на світовому ринку і зниження ділової активності в розвинутих країнах, ситуація в державі, що розвивається, Україна, для інвесторів, буде більш привабливою. Ці обставини є дуже слабкою втіхою для згладжування негативних факторів, що впливають на економіку України, однак це показує неоднозначність кризоутворюючих факторів і як наслідок антикризового управління [3].

За останні роки свого існування в Україні загострилися і без того нелегкі політичні відносини. На сьогодні стабілізація політичної ситуації і ліквідація її наслідків є першочерговим завданням для антикризового управління на макрорівні.

Перераховані обставини формують основи антикризового управління в трансформаційний період, а також принципи поведінки підприємства в таких умовах, основним з яких є готовність підприємства до сприйняття і подолання кризової ситуації.

Висновки. Проаналізовано процес становлення ринкових відносин у національній економіці. Доведено, що основною дестабілізуючою причиною є апобаральність ідеології господарювання, що заснована на невідповідності реальної економічної ситуації і державної політики, що проводиться.

Результати дослідження мають практичне значення для розробки науково-методологічних основ формування системи антикризового управління, як домінантної складової стратегічного управління.

Теоретичним і прикладним дослідженням даного напрямку будуть присвячені подальші роботи.

Література

1. Алтухов, В. Л. О смене порядков в мировом общественном развитии [Текст] / Валерий Лаврович Алтухов. // Мировая экономика и международные отношения: МЭиМО / РАН. Институт мировой экономики и международных отношений; Г. Г. Дилигенский (гл. ред.). – 1995. – № 4. – С. 5–21. – ISSN 0131-2227.

2. Білорус О. Імперативи стратегії розвитку України в умовах глобалізації [Текст] / О. Білорус // Політична думка [Political thought]: Щокварт. укр. наук. журн. – 2001. – № 4. – С. 68–83.
3. Геєць В. М. Кризові явища у світовій економіці та антикризова політика України [Текст] / В. М. Геєць, О. І. Барановський, Ю. В. Василенко, Т. П. Вахненко, С. О. Кораблін; НАН України; Інститут економічного прогнозування / В. М. Геєць (ред.). – К., 2002. – 76 с. – ISBN 966-02-1595-9.
4. Голенкова З. Т. Динамика социоструктурной трансформации в России [Текст] / З. Т. Голенкова // Социологические исследования [Социс]: Ежемес. науч. и общест.-полит. журн. / РАН; Ж. Т. Тощенко (гл. ред.). – 1998. – № 5. – С. 77–84. – ISSN 0132-1625.
5. Про банкрутство: Закон України // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 31. – С. 440–446.
6. Про відновлення платоспроможності боржника або признання його банкрутом: Закон України // Орієнтир. – 1999. – № 172.
7. Катаєв С. Консервативні та модернізаційні компоненти соціокультурної трансформації [Текст] / С. Катаєв // Соціологія: теорія, методи, маркетинг: науково-теоретичний часопис / Інститут соціології НАН України. – 2000. – № 1. – С. 76–81.
8. Козловский П. Современность постмодерна [Текст] / П. Козловский. Вопросы философии: науч.-теорет. журн. / РАН. Президиум. Институт философии; В. А. Лекторский (гл. ред.). – 1995. – № 10. – С. 85–94. – ISSN 0042-8744.
9. Крючков Г. Інтеграція України до європейських і євроатлантичних структур передбачає розв'язання ряду проблем [Текст] / Г. Крючков // Національна безпека і оборона / Український центр економічних і політичних досліджень; І. Жданов (ред.). – 2002. – № 8. – С. 35–37.
10. Лапин Н. И. Проблемы социокультурной трансформации [Текст] / Н. И. Лапин Вопросы философии: науч.-теорет. журн. / РАН. Президиум. Институт философии; В. А. Лекторский (гл. ред.). – 2000. – № 6. – С. 3–17. — ISSN 0042-8744.
11. Лукінов І. До питання про концепцію і модель сучасного економічного розвитку України [Текст] / І. Лукінов // Економіка України: Політико-екон. журн. / НАНУ. Міністерство економіки України. Міністерство фінансів України; І. І. Лукінов (гол. ред.). – 2001. – № 6. – С. 4–9. – ISSN 0131-775X.
12. Михальченко Н. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? [Текст] / Н. И. Михальченко; НАН Украины; Институт социологии {Киев}; АПН Украины; Институт высшей школы {Киев}. – К., 2001. – 440 с. – ISBN 966-7399-35-4.
13. Сокол С. М. Трансформація українського суспільства в контексті глобалізації: соціально-філософський аналіз: Автореф. дис... на здоб. наук. ступ. канд. екон. наук / Львівський національний університет ім. І. Франка.– Л., 2004.

